

1886'da Tepebaşı'nda Beethoven senfonisi dinledi

Rus klâsik müzik bestecisi Piyotr İlyiç Çaykovski senfonî, opera, bale ve odâ müziği gibi pek çok tarzda eser verdi.

GETTY IMAGES

Çaykovski İstanbul'da

Büyük besteci Çaykovski 1886 ve 1889 yılları olmak üzere İstanbul'a iki defa geldi. Her iki ziyaretin sebebi de Avrupa ve Rusya arasında yaptığı deniz yolculuklarında bindiği gemilerin İstanbul Limanı'na uğramalarıydı. Ama yolculuğu sırasında karşısına çıkan turistik gezi fırsatlarını da kaçırmamıştı.

Emre Aracı

bilgi@atlastarih.com

Mayıs 1886'da Arménie adlı bir gemi Batum'dan İstanbul'a doğru yol alıyordu. 14 Mayıs'ta gemi Trabzon Limanı'na vardı; muhteşem

bir sabah güneşinde Trabzon Çaykovski'ye çok güzel görünmüştü. Mektubunda burayı "rüya diyarı" olarak tanımladı. Hizmetkârı Alesha ile birlikte kısa bir süre için gemiden şehre indiler. Keşfettiği bu "doğu şehri"nin insanları çok hoştur; etrafta bilhassa yakışıklı erkekler ve güzel oğlanlar gördüğünü ifade eder. İstanbul'a vardığı 16 Mayıs'ı hatıra defterinde şu satırlarla ebediyete kaydedecektir:

"Sabah biraz sıkıntılı uyandım. Hava bulutlu [...] Öğle yemeğinden sonra hiç durmadan elimde dürbünle boğazı göreceğim umuduyla baktım durdum. Ancak saat 2'ye kadar belirmedim. En

nihayetinde boğaz. Demir attık. Saraylar. Türk dostum, Abaza-Gürcü tercümanım oldu (sonrasında), yaşayan bir Baedeker gibi bana her şeyi sağda solda işaret etti. Sultanın sarayı, büyükelçilik (Büyükdere), vs. Sonunda saat üç gibi "Stambul"na vardık".

Beyoğlu'ndaki Luxembourg Otelinde ne yazık ki Çaykovski'ye kalabileceği tek bir oda bile bulunamamıştır. Otel müdürü kibarca gülümser. Kahve ikram edilir ve Pera'da bir gecelik dahi olsa, kalabilecekleri bir oda temini için yetkili birisi görevlendirilir. Ancak sadece bir "maison meublée", yani pansiyon havasında dayalı döşeli bir evde bir oda bulunabilmiştir. Burası Çaykovski'nin tabiriyle "iğrenç ve berbat" döşenmiş bir yerdir. "Böcek kaynayan bu küçük pis oda"da geçirirler İstanbul'daki tek gecelerini. Üstelik akşam vakti Çaykovski pansiyonun yolunu kaybeder; evin hangisi olduğunu buluncaya kadar da korku, panik ve telaş içerisinde ma- →

19'uncu yüzyıl sonunda Petit Champs Fransız Tiyatrosu'nun bulunduğu Tepebaşı (solda). 1800'lü yılların sonunda Pera'da bir baloya katılan yabancıları taşıyan Beyoğlu sedyesi (altta). L'ILLUSTRATION DERGISİNDEN

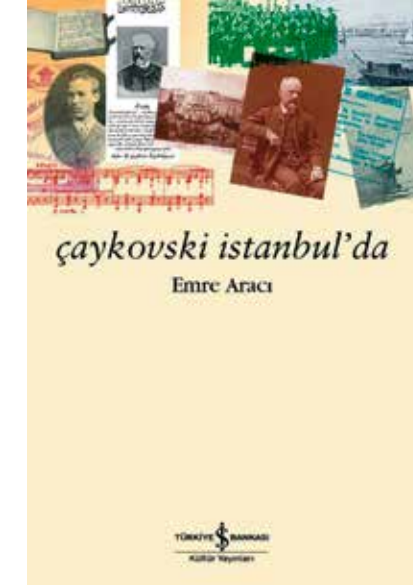
Çaykovski'nin Beethoven dinlediği Tepebaşı Bahçesi (altta sağda). Emre Aracı'nın Çaykovski'nin İstanbul günlerini kaleme aldığı kitabı Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlandı (karşı sayfada).

Çaykovski anılarında, İstanbul'da Beethoven'ın Pastoral Senfoni'sinden bir bölüm dinlediğini yazar.

hallenin bütün kapılarını yumruklamaya başlar. Dahası biraz da sarhoştur. Bunlar Çaykovski'nin hatıra defterinden İstanbul'da yaşadıklarına dair anlatımlar. Ama dahası da var...

Akşam saati Beyoğlu'nda yaşadığı korku dolu bu anlardan önce Çaykovski Pera ve Galata'yı çabucak dolaşır. Önce Tünel'e binerek Karaköy'e inerler. Sonra da Yüksek Kaldırım'ın basamaklarını tırmanarak tekrar Pera'nın Büyük Caddesine gelirler. Bir pasajda yemek yenir ve sonrasında Çaykovski tek başına bir kafeye oturur. Yanıbaşındaki bahçeden askeri bando sesleri işitilmekte, yazlık tiyatrodan ise klasik müzik konseri verilmektedir. Müzik tarihçemiz açısından anı defterine yazdıkları bir hayli şair-tarıcıdır Çaykovski'nin: "Leipzig tipinde genç bir adam şefti. Ruslar. Programın (*Don Juan Uvertürü*, *Pastoral Senfoni*'nin birinci bölümü, trombon için bir parça ve Dvo ak dansları) birinci yarısından sonra ayrıldım." Yani Çaykovski açık ve net bir şekilde İstanbul'da Beethoven'ın *Pastoral Senfoni*'sinden bir bölüm dinlediğini yazar anılarında. Konserin ikinci yarısına kalmaktan vazgeçmişti belki, ama şu bir satırda ne kadar da önemli

ipuçları bulunmaktadır. Kimdi bu "Leipzig tipinde" genç adam? Peki bu konser gerçekten de İstanbul'da mı verilmiştir? Çaykovski'nin hafızası dinlediği eserler hakkında yanılmış olamaz mıydı? Zira yayımlanmış başka hiçbir mektubunda böyle bir konserden kimseye bahsetmemişti. Çaykovski'nin İstanbul'da bulunduğu günkü yerel basını incelemek en akıl kârı yoldur bu durumda. İstanbul'da 24 saat kalmış olsa da, onun da muhtemelen sayfalarına göz attığı yerel Fransızca basınındaki neşriyat bana sadece bu bilmecenin çözülmesinde en büyük ipucunu sağlamakla kalmadı, aynı zamanda sütunlarında o günün haberleri ve ilanları arasında kaybolduğunu hissettiren büyük Rus bestecinin gözünden o günün İstanbul'unun sanatsal gündelik havasını da solumama yardımcı oldu. Arşivdeki masamda bir dedektif havasında Çaykovski'nin hareketlerini, keşfi yüz küsur yıl gecikmiş bir GPS'le, takip eder gibi hissediyordum kendimi. 1886 yılı dev ciltlerini yerinden zor kaldırdığım *La Turquie* gazetesini önümdeki rahleye koydum ve o sararmış yaprakları çevirirken, içimin de lime lime olmaya yüz tutmuş o yapraklar

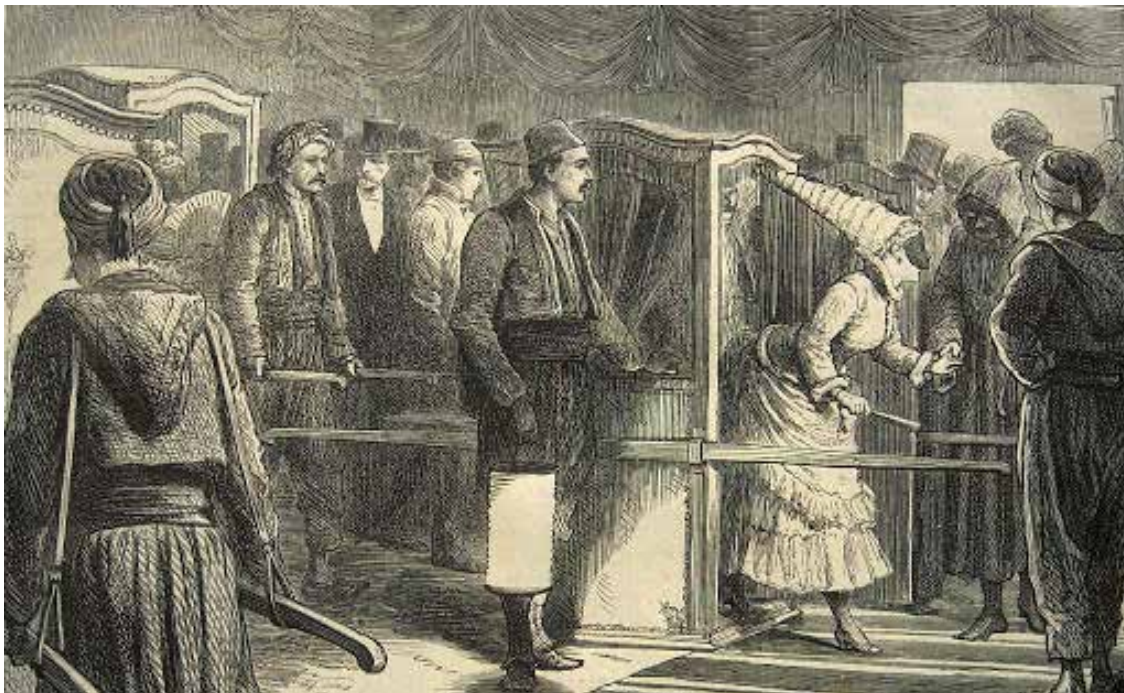
gibi titrediğini hissettim. Don Juan'lı, trombonlu, Beethoven ve Dvo ak'lı bir konser gerçekten de İstanbul'da o gün verilmiş miydi?

Gazete sayfalarında yavaş yavaş 16 Mayıs'a doğru yaklaşırken "Concert Des Petits-Champs" başlıklı bir ilan dikkatimi çekti. Pazar akşamı saat 9'da verilecek olan senenin üçüncü büyük orkestra konserinin duyurusuydu bu. Başlığın altında detaylıca sıralanan programa göz gezdirdiğimde, içimde "eureka!"

diye bir sesin avaz avaz haykırdığını duyar gibi oldum. Bugün yerinde bir kat otoparkının bulunduğu Tepebaşı Bahçesi'nde 16 Mayıs 1886 Pazar akşamı koskoca Çaykovski oturup bir konser dinlemişti. Anı defterine titizlikle not ettiği program ise gazetedeki basılı programla, eşleştirilen aynı belgelerdeki parmak izlerinin aynı olması gibi tıpatıp örtüşüyordu. Bu ne mucizeydi ki bestecinin bir akşam için tesadüfen uğradığı İstanbul'da o akşam sezonun büyük orkestralı konseri gerçekleşmişti. O da bu fırsatı kaçırmamıştı.

Peki o akşam orkestrayı kim idare ediyordu? Kimdi bu esrarengiz Leipzig tipindeki genç adam? Bunun cevabı da *La Turquie* gazetesinin sütunlarında karşıma çıktı. Konserin şefi sonradan padişahın Bahriye bandolarının direktörlüğüne getirilecek olan Alman asıllı Paul Lange'ydi. Şimdi Çaykovski'nin neden "Leipzig tipinde" dediği anlaşılmış oldu. Acaba Paul Lange'nin haberi var mıydı o akşam İstanbul'da kendisini dinlemeye gelen ahali arasında Çaykovski'nin de bulunduğu? Sanmıyorum. Çaykovski'nin ise bir gün Paul Lange'nin oğlu Hans Lange'nin Arturo Toscanini'nin asistanı olarak New York Filarmoni Orkestrası'nın şefliğine, ardından da bir süre Chicago Senfoni Orkestrası'nın başına getirilerek kendi senfonilerini de başarıyla idare edeceğinden nasıl haberi olabilirdi? O tarih henüz yaşanmamıştı, çünkü Hans Lange 1886'da henüz iki yaşındaydı.

Bütün bu düşünceler âleminde Çaykovski'nin ikinci yarıya kalmayı tercih etmediği konserle ilgili gazete ilanına tekrar uzun uzun bakıyorum. Birinci yarıda gerçekten de Mozart'ın *Don Juan Uvertürü* seslendirilmiş, ardından "Allegro [ma] non troppo" temposuyla Beethoven'ın *Pastoral Senfoni*'nin birinci bölümü çalınmıştı. Daha çok İtalyan opera repertuarının hâ- →

kim olduğunu bildiğimiz o dönemin İstanbul’unda anlaşılan yavaş yavaş Beethoven senfonileri de konserlerde çalınmaya başlamıştı. Merak ettiğim trombon soloları ise Schubert’in - özgün Heine şiirinde olduğu kadar - müziğinde de karanlık olan *Am Meer Lied*’inin ve lirik *Sérenade*’nın aranjmanları çıktı. İlk yarının son eseri ise gazetenin imlasıyla “Dwrzak”ın *Slav Dansı*’ydı. İkinci yarı Weber’in *Der Freischutz*’ü üzerine fantazi, Sodermann’ın *Cortège Nuptial Suédois*’sı ve Carl Philipp Emanuel Bach’ın *Réveil du Printemps*’ı ile devam ediyordu. *Pastoral Senfoni* ve *Réveil du Printemps*; İstanbul’da bir bahar konseri veriliyordu belli ki. Ayrıca bugün eserleri İsveç dışında pek çalınmayan İsveçli August Söderman’ın neşeli *Düğün Marşı* da (*Cortège Nuptial Suédois*) İstanbul’da bu konserde icra edilmişti. Ancak konser inanılmaz garip bir potpuri ile sona ermekteydi: Büyük ustaların meşhur besteleri üzerine *Grande Fantaisie* adını

Konseri takip eden pek azdı. Tepebaşı bahçesinde gezinti yapanlar bilet almadan uzaktan dinlemişlerdi.

taşıyan bu eser, Bach, Mozart (*Marche Militaire*), Mendelssohn, Beethoven, Chopin, Strauss, Verdi (*XIII. Louis Gavotu*), Weber ve Wagner’i İstanbul’da bir yapıtta bir araya getiriyordu. Tevekkeli değil, Çaykovski ikinci yarıya kalmak istememişti.

Lange Bey’e eleştiri de vardı

Gazetede birkaç gün sonra çıkan yazıdan o akşam Tepebaşı’ndaki senfonik konserde dinleyici katılımının pek de yüksek olmadığı anlaşılıyordu.

Üstelik Tepebaşı Bahçesi sezon için yeni açılmış; yazlık açık tiyatrodaki çalan orkestrayı bahçede gezinti yapan insanlar bilet almadan uzaktan dinleyebilmişti. Muhtemelen Çaykovski de konsere son anda böyle müdahil olmuştu. Ancak üst düzey sosyete, bir gece evvel keman virtüözü August Wilhelmj’in Alman Büyükelçiliği’nde verdiği resitale gitmeyi tercih etmişti. Meşhur soprano Henriette Sontag’ın kendisini dinlediği zaman, “sen istikbalin Alman Paganini’si olacaksın” dediği, Franz Liszt’in de hakkında aynı görüşü benimsediği, zamanının tanınmış kemancılarından Wilhelmj de, tesadüf bu ya, Çaykovski ile aynı günlerde İstanbul’daydı. Savaş esnasında korunan ganimetler gibi günümüze ulaşmayı başarmış o karınca duası gazete sütunlarında saklı kalan küçük yazılar büyütle gözümün önünde büyürken İstanbul’un bilmediğimiz bu sanatsal hayatı da adeta hayalimde yeniden diriliyordu.

La *Turquie* gazetesi kritiğinde Mozart ve Beethoven yorumları beğenilmiş; Schubert’in *Am Meer Lied*’inin icrası övülürken *Sérenade*’nin icrası ise bir hayli zayıf bulunmuştu. *Slav Dansı*’yla *İsveç Düğün Marşı* bol bol alkış alırken, gazetede Paul Lange gibi bu kadar zevk sahibi bir şefin nasıl olur da konserine büyük bestecilerin eserlerinin birbirine karıştırıldığı, ne olduğu belirsiz garip bir potpuri ile son verdiğine hayret edilmişti. Demek ki İstanbul’da kültür ve sanat hakkında yazan insanlar o devirde bilinçlilerdi ve estetik sahibiydiler diye teselli buluyorum bu son yorumu okurken. Ama ya gelecek? Gelecekte Tepebaşı’nın tarihçesini yazacak olanlar o canım bahçenin nasıl yok edildiğine, beton yığınına çevrildiğine tanık olacaklar ve buraya nasıl binbir çabalıktan sonra projesi Frank Gehry gibi bir mimara çizdirilen, finansmanı dahi hazır bir konser salonunun inşaatını başlatılacağını okuyacaklar. Konserden sonraki sabah,

17 Mayıs’ta, Çaykovski bir rehberle eski İstanbul’u ve bilhassa Ayasofya’yı çabucak gezmeye koyulur. Anı defteri biraz kesik kesik ve kriptik de olsa bize dolaştığı bölgeyi ana hatlarıyla çizer: “Galata Kulesi. Sultanın porselen köşkü. Müze. Yorgunluk. Manzara. Çınar ağacı. Ayasofya. Köprü yakınlarında öğle yemeği. Uzakta fresklerle bezeli bir cami. Köprü yakınlarında bir kafe. Gemiye dönüş.” *Modeste*’e ertesi günü gemiden yazdığı mektubunda Boğaziçi’nin beklentilerini çok aştığını, hiç tahmin etmediği gibi bulunduğunu ifade eder. Şehre üç sene sonra, 1889 Nisan’ında tekrar geri dönecek, ama bu defa belki önceden yaşadığı tecrübeden ötürü otel aramak yerine akşamları limanda bekleyen gemisinde kalmaya devam edecek ve Yerebatan Sarnıcı, kayık sefası ve fayton gezintisi dahil, yine İstanbul’da pek çok turistik gezilere çıkacaktır. Ama gördüğü bu turistik manzaraların bir gün bir besatesinin İstanbul’da basılacak notasının kapak tasarımını süsleyeceğinden ise habersiz olmalıdır. Bir sahafın tezgâhında tesadüfen bulduğum ve üzerinde Kız Kulesi, At Meydanı, Küçüksu’daki Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi ve Galata Kulesi görüntüleriyle sanki geleneksel bir Türk bestesini lanse eder gibi İstanbul’da o devir *Levant Herald* gazetesinin “Edition Orientale”i tarafından basılan Çaykovski’nin keman ve piyano için aranje edilmiş haliyle *Barcarole*’ünün bu nüshası kim bilir hangi konaklarda, hangi Büyükkada köşklerinde, Boğaziçi yalılarında çalındı durdu.

Bibliyografya

- Rosa Newmarch, *Tchaikovsky: His Life and Works, with Extracts from his Writings, and the Diary of his Tour abroad in 1888*, Londra, 1900.
- Modeste Tchaikovsky, *The Life and Letters of Peter Ilich Tchaikovsky*, Londra, 1906.
- Wladimir Lakond, *The Diaries of Tchaikovsky*, NY, 1945.
- Galina von Meck (çev.), *An Autobiography by Pyotr Ilyich Tchaikovsky, Letters to His Family*, New York, 1981.
- Alexander Poznansky, *Tchaikovsky, The Quest for the Inner Man*, Londra, 1993.
- La *Turquie*, Mayıs 1886.

Besteci Çaykovski ile aynı ismi taşıyan ve bir dönem Osmanlı ordusunda görev yapan Leh asıllı subay Mihail Çaykovski.

Büyük bestecinin adaşı Mehmet Sadık Çaykovski Paşa

Osmanlı’da hikâyesi Pyotr İlyiç Çaykovski’ye kadar uzanan gerçek bir de Çaykovski Paşa var. Bu gerçek öykü Çaykovski İstanbul’da kitabını yayımladıktan kısa bir süre sonra, tamamen bir tesadüf sonucu karşımıza çıktı. Leh asıllı 27 yaşındaki genç Michal Czajkowski (Mihail Çaykovski), 1804’te Ukrayna’nın Jitomir eyaletinin Haltchynietz köyünde doğmuş ve 1837’deki Polonya ayaklanmasına fiilen karıştığı için kaçıp Fransa’ya sığınmak zorunda kalmış. Hayatı bir opera librettosuna dönüşebilecek nitelikte olan Çaykovski, Fransa’da yaşadığı sırada meşhur Leh şair Adam Mickiewicz’in de teşvikiyle Kazak Hikâyeleri (1837), Wernihora (1838) ve Kirjali (1841) gibi hepsi Paris’te basılan tarihi romanlar kaleme aldı. Bu arada Paris’teki Leh mültecilerin lideri Prens Adam Czartoryski’nin elçisi olarak Polonya bağımsızlığına destek bulmak üzere Fransa’dan ayrılarak 1847’de İstanbul’a geliyor. Günler Karan’ın yayına hazırladığı Mihail Çaykovski’nin anılarında okuduğuma göre (Kömen Yayınları, 2016) Prens Adam Czartoryski’nin elçisi İstanbul’un mimarisini ve coğrafyasını kadar, seslerinden de oldukça etkilenmişti: “Henüz gözlerimi açmamıştım ki kulağıma müezzinlerin namaza çağırma sesi geldi: Bu ses o kadar tatlı, o kadar içten ve güzeldi ki ben böyle tatlı sesle namaza çağırılan Müslümanların gerçekten iyi insanlar olduklarını düşündüm ve aklıma eski bir Polonya marşı Boga Rodzica Dziewica ve Karpinskiy’nin Kiedy Ranne Wstoję Zorze (Şafak Erken Sökerken) şarkısı geldi ve tüm kalbimle Slavların da mensubu olduğu ve Slavlara mensup olan doğuyla birleştim”. Czartoryski’nin elçisi olarak Polonya bağımsızlığı uğruna gösterdiği faaliyetler Rusya’nın tepkisini çekince Mihail Çaykovski-

ki’nin Osmanlı topraklarından uzaklaştırılması talebi geldi. Ancak Çaykovski bunun üzerine 1851’de İslam dinini kabul ederek Mehmet Sadık adını aldı. Kısa zamanda ferik (korgeneral) rütbesine yükselerek Hıristiyan birliklerden oluşturduğu iki Kazak alayının komutanı olarak Kırım Savaşı’na katıldı ve Osmanlı tarihine “Çaykovski Mehmet Sadık Paşa” adıyla geçti. İstanbul’un Cihangir semtinde yaşadığı bilinen Mehmet Sadık Paşa, yerleştiği bir avuç Polonyalı mülteci nedeniyle, Prens Adam Czartoryski’den dolayı başlangıçta adı Adampol olan ve Franz Liszt’in de 1847’de ziyaret ettiği Polonezköy’ün kurucuları arasında yer aldı. Osmanlı ordusunda daha da yükselerek Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Ancak 1869 sonrası giderek nüfuzu azalan Mehmet Sadık Paşa 1872’de Osmanlı ordusundan ayrıldı. Rus Çarı II. Aleksandr tarafından affedilince tekrar Hıristiyan dinine geri dönerek Kiev’e yerleşti. Paris’te Fransız edebiyatçıları arasında romanlar kaleme alırken, muhtemelen Chopin’i tanımış ve onun piyanosunu da dinlemiş olan, sonradan Mehmet Sadık olarak yeni bir kimliğe bürünen Çaykovski Paşa belli ki huzursuz bir yapıya sahipti ve Kiev’e yerleşmesinin ardından ailevi nedenlerden ötürü içine düştüğü bir buhran sonucu 1888’de, 82 yaşındayken intihar ederek hayatına son verdi. Rus bestecinin Mehmet Sadık Paşa’yla adaşlığın da ötesinde bir bağı bulunmaktaydı, çünkü “Sadık Paşa” aynı zamanda besteci Çaykovski’ye, kendisinden hiç de haz etmeyen besteci Modest Musorgski’nin Ruslar’a karşı savaşmış ve onunla adaş bir Paşa olmasından ötürü vermiş olduğu bir takma addi.

Tepebaşı Bahçesi’ndeki konserin şefi Alman asıllı Paul Lange (kırmızı daire içinde), sonraki yıllarda Bahriye bandoları direktörlüğüne getirildi.